

Ю. О. Серебрякова

доцент кафедри господарського права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

РЕАЛІЗАЦІЯ ВИСНОВКІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ, ГОСПОДАРСЬКОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Ключові слова: Верховний Суд України, правові висновки, адміністративне судочинство, господарське судочинство, цивільне судочинство, підстави скасування судового рішення.

Реформування судової системи України істотно змінило роль Верховного Суду (далі – ВСУ), який, не будучи за своєю правовою природою органом законодавчої влади, наділений правомочностями істотно впливати на стан законодавства України. Так, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII запроваджена обов’язковість викладених в постанові ВСУ висновків щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального або процесуального права для судів нижчої інстанції при прийнятті судових рішень [1]. Звісно, такі зміни обумовлені тим, що одним із ключових завдань реформування судової системи є забезпечення єдності судової практики, виконання якого покладено на ВСУ, як найвищу судову установу в системі судів загальної юрисдикції. Проте, правозастосовна практика свідчить, що такого нововведення недостатньо, щоб забезпечити однакове застосування норм права всіма судами на всій території України, адже сам ВСУ висловлює різні висновки щодо застосування законодавства у подібних правовідносинах.

Окремі аспекти реалізації висновків ВСУ в адміністративному, господарському та цивільному судочинстві розглядалися у наукових публікаціях Х. І. Дуди [2], Л. А. Луць [3], В. А. Кройтера [4], М. П. Курило [5], А. С. Мельник [6], Р. Романюка [7, 8] та інших дослідників, однак єдиної позиції щодо конструктивності введення обов’язковості таких висновків в юридичній науці не вироблено.

Вищевикладене вказує на актуальність заявленої теми дослідження, метою якого є обґрунтування пропозицій щодо реалізації висновків Верховного Суду України в адміністративному, господарському та цивільному судочинстві.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII внесено зміни до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України. Відтак, невідповідність рішення суду касаційної інстанції

викладеному в постанові ВСУ висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права стала підставою для його скасування ВСУ. Більш того, пленум ВСУ позбавлено повноважень щодо надання роз'яснень судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства. Отже, суди зобов'язано привести свою судову практику у відповідність із рішеннями ВСУ. Таке нововведення отримало різну оцінку у науковій літературі.

Позитивно оцінюючи такі зміни у законодавстві, Я. Романюк та І. Бейцун наполягають, що правові висновки ВСУ уточнюють норми закону, конкретизують їх зміст, є зразком того, як суди та інші органи державної влади мають застосовувати конкретну норму права [8, с. 129].

Голова ВСУ Я. Романюк, виступаючи у березні 2016 р. на IV судово-правовому форумі «Судова реформа: стан та напрями розвитку», наголосив, що правовий висновок Верховного Суду України має надзвичайну вагу, адже забезпечення єдності судової практики – завдання найвищої судової установи кожної держави, і на сьогодні для виконання цього завдання Верховний Суд України користується чи не єдиним дієвим процесуальним механізмом – обов'язковою силою свого правового висновку, який зроблено в рішенні [106, с. 13].

М. П. Курило, відстоюючи доцільність запровадження обов'язкового дотримання судами правових позицій ВСУ при прийнятті судових рішень, зазначає, що ВСУ у своїх правових позиціях декларує суть і зміст норм права, тлумачить їх з точки зору справедливого правозастосування, а отже не створює нових законів [5, с. 134].

Л. А. Луць перевагами такого нововведення вважає його здатність створювати і фіксувати норму права більш оперативно, ніж у ході тривалого правотворчого процесу, і можливість доповнити, конкретизувати закон приписом підзаконного характеру (аналогічно до відомчого нормотворення); заповнити, подолати прогалини у системі джерел права; забезпечити таким чином врегулювання більш широкого кола відносин [2, с. 15].

На переконання Н. М. Савчин для забезпечення єдності судової практики законодавець надав ВСУ надзвичайно вагомих важіль: правовий висновок, зроблений ВСУ в рішенні, прийнятому за результатами розгляду справи у зв'язку з неоднаковим застосуванням однієї і тієї ж норми матеріального права, є обов'язковим, при цьому не лише для сторін конкретного спору, а й для всіх органів державної влади, для всіх судів, які застосовують у своїй практиці витлумачену ВСУ норму матеріального права [9, с. 135].

В. Е. Беяневич підтримуючи наведені зміни у законодавстві зауважує, що бажано було б також передбачити, що у випадку, коли суд під час розгляду справи застосовує норму права, щодо якої існує правова позиція ВСУ, в судовому рішенні повинно міститися посилання на цю правову позицію [10, с. 15].

Окремі науковці вважають таке нововведення необґрунтованим. Так, Ю. Ю. Попов стверджує, що надання рішенням ВСУ обов'язкового характеру є помилкою, зокрема, тому, що не враховано механізму утворення судового прецеденту у романо-германській правовій сім'ї; запровадження обов'язковості таких рішень позбавляє гнучкості і ламає зазначений вище механізм, який базується, насамперед, на ініціативі судів перших інстанцій як таких, що першими стикаються з необхідністю застосування нових підходів у тих чи інших правових ситуаціях [11].

Представники науки трудового права вважають, що говорити про обов'язковість постанов ВСУ не можна, адже Конституція України не наділяє ВСУ правом офіційного тлумачення законів і підзаконних нормативно-правових актів [12, с. 340].

З урахуванням зазначеного, вбачається, що таке нововведення має право на існування, адже дійсно сприятиме формуванню однакової судової практики, що є одним з актуальніших питань на шляху забезпечення реалізації права кожного на справедливий суд. При цьому, суди не позбавлені права відступлення від правової позиції ВСУ, але з відповідним обґрунтуванням, що є гарантією реалізації принципу верховенства права. В той же час є підстави констатувати, що забезпечити єдність позицій ВСУ реально тільки у випадку налагодженої взаємодії суддів ВСУ у процесі здійснення правосуддя, чого на сьогоднішній день не існує.

У зв'язку із цим таке нововведення обумовлює виникнення цілого ряду питань як теоретичного, так і прикладного характеру. Одним з таких питань практичного характеру є визначення дії суду при прийнятті судового рішення у випадку існування постанов ВСУ, в яких викладено різні висновки щодо застосування норм права до спірних правовідносин, дії суду апеляційної та касаційної інстанцій у випадку відсутності певної позиції ВСУ на момент відкриття провадження у справі або прийняття рішення у справі судом першої інстанції.

Зазначену ситуацію можна проілюструвати наступним прикладом із судової практики. Так, у постанові від 24.12.2014 у справі № 6-201цс14 ВСУ дійшов такого висновку: установивши, що рішенням суду договір іпотеки було визнано недійсним і на його підставі запис про обтяження майна іпотекою виключено з Реєстру, суд касаційної інстанції дійшов помилкового висновку про застосування до спірних правовідносин наслідків переходу права власності на предмет іпотеки до третьої особи, оскільки під час переходу права власності на спірну квартиру до заявника вона предметом іпотеки не була [13]. Однак вже через півроку ВСУ у постанові від 13.05.2015 у справі № 6-53цс15 висловив діаметрально протилежну позицію щодо дійсності іпотеки у період існування рішення суду про визнання іпотеки недійсною [14].

В. А. Кройтор, О. Є. Кухарев справедливо стверджують, що аналіз правозастосовної практики ВСУ свідчить про те, що найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції в окремих випадках дотримується певної непослідовності при визначенні норми матеріального права, що підлягає застосуванню до спірних правовідносин, адже останнім часом з різницею в один тиждень ВСУ було прийнято дві протилежні за змістом постанови стосовно реалізації іпотечного майна у ліквідаційній процедурі (постанова від 23.03.2016 р. у справі № 6-137гс16 та від 30.03.2016 р. у справі № 6-2684) [4, с. 77].

З цього приводу А. С. Мельник зазначає, що часто з одного питання можна знайти протилежні рішення суддів і в такому випадку такі рішення стають інструментом для обґрунтування «необхідної» позиції [6, с. 28]. Дійсно, в такому випадку залишається тільки міркувати про те, перевагу якої з позицій має надати суд: позиції, яка прийнята пізніше чи позиції, яку він вважає більш вірною, яка, на його думку, в більшому ступені забезпечує реалізацію принципу справедливості тощо.

А. С. Мельник слушно констатує, що якщо суди будуть зобов'язані орієнтуватися на конкретну практику вищих судів, з цього буде користь тільки тоді, коли вищі суди приймають свої рішення відповідно до єдиної позиції суду, а не через певні переконання [6, с. 28].

Задля уникнення випадків врахування судами в якості правових позицій ВСУ, які мають свої антиподи, Х. І. Дуда, О. В. Сабіщенко пропонують розробити та впровадити у судову практику пряме законодавче закріплення за певними судовими рішеннями статусу судового прецеденту або прийняття спеціального закону про судовий прецедент [2, с. 180].

Така пропозиція заслуговує на увагу, адже здатна сприяти єдності судової практики. Проте її можна піддати критиці в тій частині, що де-факто допускає існування правових висновків ВСУ, які не мають статусу прецеденту, а отже, можуть містити протилежні позиції. В світлі наведеного заслуговує на увагу питання щодо дії правових висновків ВСУ у часі. Зокрема, серйозну невизначеність у справі у спорах вкладників з Фондом гарантування вкладів фізичних осіб внесла позиція ВСУ щодо підвідомчості спорів, які виникають на стадії ліквідації (банкрутства) банку. Так, у постанові від 16.02.2016 у справі № 826/2043/15 та від 15.06.2016 у справі № 826/20410/14 ВСУ висловив позицію про те, що на спори, які виникають на стадії ліквідації (банкрутства) банку, не поширюється юрисдикція адміністративних судів [15, 16]. При цьому, до лютого 2016 р. безспірною була практика про поширення на ці спори юрисдикції адміністративних судів, про що також йшлося у постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» від

20.05.2013 № 8 [17] та інформаційному листі Вищого адміністративного суду України від 25.07.2014 № 992/11/14-14 [18].

Важливо, що до моменту висловлювання ВСУ цієї позиції адміністративними судами було розглянуто десятки тисяч справ за позовами вкладників до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб і тому постає питання щодо обов'язковості позиції ВСУ, яка викладена у постанові від 16.02.2016 у справі № 21-4846a15, для судів, які переглядають рішення судів нижчої інстанції, на момент винесення яких не існувало позиції ВСУ про підвідомчість цих спорів господарським судам. У випадку стверджувальної відповіді про обов'язковість цієї позиції ВСУ виникає абсурдна ситуація, адже наслідком таких дій буде скасування судового рішення, яке на момент його прийняття не протирічило позиції ВСУ та було прийнято відповідно до позиції Вищого адміністративного суду України, відповідного тлумачення чинного законодавства. З точки зору справедливості можна передугадати обурення вкладників, рішення на користь яких будуть скасовані вищими судами на підставі цієї позиції ВСУ, адже, як свідчить сьогоднішнього дня, вони роками чекають рішень навіть судів першої інстанції. Отже, існує нагальна потреба уточнення питання щодо дії правових позиції ВСУ у часі.

На цей аспект вже звернуто увагу суб'єктів законодавчої ініціативи. Так, 19 вересня 2016 р. народним депутатом Власенко С. В. внесено законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо започаткування реальної реформи судової гілки влади» № 5136, яким у процесуальні кодекси пропонується внесення змін наступного змісту: «У випадку, якщо на час вирішення спору та прийняття рішення у справі існує декілька різних правових позицій Верховного Суду України щодо застосування однієї і тієї ж норми права до подібних правовідносин, суд при виборі і застосуванні правової норми до спірних правовідносин має право обрати одну із таких правових позицій Верховного Суду України, яка на його думку є більш обґрунтованою. При цьому, у рішенні суд зобов'язаний зазначити про існування іншої правової позиції Верховного Суду України щодо застосування тієї ж норми права до подібних правовідносин та вказати підстави, з яких він з нею не погоджується» [19].

Позитивно оцінюючи саму пропозицію суб'єкта законодавчої ініціативи вирішити існуючу ситуацію, важко погодитись із запропонованим у законопроекті способом її вирішення. Запропоновані зміни у процесуальне законодавство допускають існування різних правових позицій ВСУ щодо застосування однієї і тієї ж норми права до подібних правовідносин, а отже, жодним чином не сприяють формуванню єдності судової практики. Дієвим варіантом вирішення цієї ситуації є запровадження процедури узгодження ВСУ правових позицій різних судових палат щодо застосування однієї й тієї ж норми права до подібних правовідносин.

При цьому, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII позбавлено ВСУ повноважень здійснювати узагальнення судової практики та видавати постанови пленуму з питань застосування судами законодавства при вирішенні спорів (ст. 46), адже дуже важливе значення надано позиціям ВСУ, які викладені в їх постановах.

Такі нововведення мінімізували можливість узгодження ВСУ правових позицій різних судових палат щодо застосування однієї й тієї ж норми права до подібних правовідносин, адже саме на пленумі ВСУ, який є колегіальним органом, до складу якого входять усі судді ВСУ та на якому рішення приймаються шляхом голосування більшістю голосів суддів, присутніх на засіданні Пленуму [20], таке узгодження вбачається доцільним.

Значення постанов пленуму ВСУ для забезпечення єдності судової практики уявляється очевидним. Так, С. І. Вільнянський, який ще за радянських часів визнавав, що не кожне судове рішення є джерелом права, а лише постанови Пленуму Верховного Суду СРСР, адже коли багато судових рішень узагальнені, проаналізовані та оформлені в постанови Пленуму ВС СРСР, створюється «множинний прецедент», який необхідно приймати за джерело права [21, с. 70].

Заслуговує на підтримку і позиція Д. Луспеника, який вказує, що постанови пленуму ВСУ мають велике значення для вітчизняної правової системи, оскільки роз'яснення вищої судової інстанції, тлумачення і застосування правових норм забезпечує єдність і одноманітність судового правозастосування в Україні, узагальнення і аналіз судової практики дозволяє виявити закономірності і тенденції розвитку правозастосовної діяльності, визначити шляхи її удосконалення [22].

Уваги варта і позиція В. Е. Беяневича, котрий стверджує, що позбавлення роз'яснень вищих судів обов'язкової сили і надання їм рекомендаційного характеру не сприятиме забезпеченню однаковості судової практики місцевих господарських судів [23].

Враховуючи вищевикладене, законодавство в частині реалізації висновків ВСУ в адміністративному, господарському та цивільному судочинстві потребує уточнення шляхом наділення ВСУ повноваженням приймати постанови пленуму з питань застосування судами законодавства та запровадження обов'язковості для судів нижчої інстанції при прийнятті судових рішень висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального та процесуального права, викладеного в постанові пленуму ВСУ.

Відповідні зміни пропонується внести до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України.

Врачування зазначених пропозицій сприятиме забезпеченню єдності судової практики та підвищенню ефективності реалізації права на судовий захист. Адже, як слушно зауважує Н. М. Савчин, забезпечення єдності судової практики, безумовно, потрібне, тому що воно є реалізацією принципу правової визначеності, який забезпечує прогнозованість судових рішень і стабільність правового регулювання [9, с. 131].

Обґрунтування пропозицій щодо правової природи постанов пленуму ВСУ має стати предметом подальших наукових досліджень.

1. *Про судоустрій і статус суддів*: Закон України від 2 червня 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.

2. *Дуда Х. І.* Судовий прецедент як джерело процесуального права України / Х. І. Дуда, О. В. Сабіщенко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – № 197. – С. 176–182.

3. *Луць Л. А.* Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України / Л. А. Луць // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 6. – С. 9–15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/article/Vesnik_6.pdf

4. *Кройтор В. А.* Позиції Верховного Суду України стосовно реалізації іпотечного майна в ліквідаційній процедурі / В. А. Кройтер, О. Є. Кухарев // 25 років господарській юрисдикції в Україні: досвід та перспективи: матеріали 22 всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2016 р.) / редкол.: В. Я. Тацій, П. В. Тихий, О. В. Бринцев та ін. – Х.: Право, 2016. – С. 77–81.

5. *Курило М. П.* До питання про можливість уніфікації повноважень Верховного Суду України в судовому процесуальному кодексі / М. П. Курило // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–1. – С. 132–135.

6. *Мельник А. С.* Судовий прецедент як джерело процесуального права України / А. С. Мельник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – № 8. – С. 28–31.

7. *Романюк Р.* Судова реформа в Україні: погляд на ефективність правосуддя через призму соціальних потреб / Р. Романюк // Матеріали IV судово-правового форуму «Судова реформа: стан та напрями розвитку» (17–18 березня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7084143e156b2931c2257fa100460f50/\\$FILE/Book%20SUD_FORUM_2016.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7084143e156b2931c2257fa100460f50/$FILE/Book%20SUD_FORUM_2016.pdf)

8. *Романюк Я.* Правова природа обов'язковості рішень Верховного Суду України та вдосконалення механізму забезпеченості єдності судової практики / Я. Романюк, І. Бейшун // *Право України.* – 2012. – № 11–12. – С. 122–136.

9. *Савчин Н. М.* Судові помилки при розгляді та вирішенні цивільних справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Савчин Неля Миколаївна; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. – Київ, 2016. – 20 с.

10. *Беляневич В. Е.* Прецедентність судової практики: десять років потому / В. Е. Беляневич // *Юридична Газета.* – 2014. – № 13–14 (407–408). – 19 серп.

11. *Попов Ю. Ю.* Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи / Ю. Ю. Попов // *Форум права.* – 2010. – № 3. – С. 351–363 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010_3/10pjttup.pdf

12. *Курс порівняльного трудового права: підручник* / М. І. Іншин, А. Р. Мацюк, А. М. Соцький, В. І. Щербина; за ред. акад. А. Р. Мацюка. – Х.: НікаНова, 2011. – 980 с.

13. *Постанова Верховного Суду України* від 24.12.2014 у справі № 6-201цс14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42202967>

14. *Постанова Верховного Суду України* від 13.05. 2015 у справі № 6-53цс15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44190784>

15. *Постанова Верховного Суду України* від 16.02.2016 у справі № 826/2043/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56755298>

16. *Постанова Верховного Суду України* від 15.06.2016 у справі № 826/20410/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58986596>

17. *Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів:* постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 № 8 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13>

18. *Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України* № 992/11/14-14 від 25.07.2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Вищого адміністративного суду України. – Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/sudova-praktika/inf_list/25_07_2014N992_11_14_14

19. *Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо започаткування реальної реформи судової гілки влади* № 5136 від

19.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60041

20. *Про затвердження Регламенту Пленуму Верховного Суду України*: постановою пленуму Верховного Суду України від 24 квітня 2015 р. № 5 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-15/paran10#n10>

21. *Вильнянский С. И.* Значение руководящих разъяснений Пленума Верховного суда СССР / С. И. Вильнянский // Ученые записки ВЮОН. – Вып. 13. – 1959. – С. 65–80.

22. *Луспеник Д.* Практика как источник права / Д. Луспеник // Юридическая газета. – 2004. – № 23 (337). – 8 черв.

23. *Беляневич В. Е.* Про однаковість судової практики / В. Е. Беляневич // Юридичний журнал. – 2002. – № 2. – 28 лют.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2016 р.

О. О. Крестьянникова

доцент кафедри теорії та історії держави і права
та адміністративного права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕРЖАВНОГО АУДИТУ

Ключові слова: державний фінансовий контроль, державний аудит, форми фінансового контролю.

Результатом проведеної адміністративної, бюджетної та податкової реформ в Україні є зміна цілей управління державними фінансами. Основною метою стає підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, забезпечення суспільства якісними соціальними послугами, досягнення відкритості діяльності органів влади та в цілому державного сектора. У таких умовах достатньо гостро постає питання щодо необхідності змін в галузі методології і організації державного фінансового контролю, переходу від фіскального характеру форм контролю (інспектування, ревізій, перевірок) до консультативного, який направлено на максимальне зменшення ризику помилок і порушень у сфері публічних